

FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN TƏRCÜMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Məlumdur ki, tərcümə geniş mənada beynəlxalq mədəniyyətlərərası kommunikasiya müstəvisində bir dilin semantik kod işarəsinin digəri ilə əvəzlənməsi kimi anlaşılır. R.Yakobsonun “Tərcümənin linqvistik aspektləri barədə” əsərində tərcümənin dildaxili, dillərərası və semiotikləərərası növləri fərqləndirilir və ilk dəfə olaraq nəzəri dilçiliyin inkişafında tərcümənin mühüm əhəmiyyəti göstərilir.

J.Müenən isə əksinə, dilçilikdə əldə edilən elmi nailiyyətlərin tərcümə fəaliyyətinə təsirini təsdiqləyərək “Tərcümənin nəzəri problemləri” kitabında “prinipial tərcüməolunmazlıq” problemini konstruktiv dilçiliyin imkanları daxilində həll etməyi təklif edir və diqqəti tərcümə dilində frazeoloji mətnin kodunu açmağa, onu adekvat anlamağa yönəldir. Müasir tərcümə nəzəriyyələri (semantik-ekvivalent, komponent-adekvat, identik-transformativ, təsviri-denotativ və s.) mətn linqvistikasının nəzəri əsaslarının təməl prinsiplərini əks etdirən elmi təsnifata – tərcümə mətnləri klassifikasiyasına əsasən öz qanunauyğunluqlarını təyin edir.

PFDV-lər kimi mürəkkəb dil formullarının transformativ “kod dəyişməsi” dillərərası integrativ təsir prosesində qarşılıqlı informativ adekvatlığa uyğun, ədəbi tərcümə nəzəriyyələrinin semantik-ekvivalent modellərinə əsaslanaraq həyata keçirilir. Azərbaycan filoloqlarından M.Arif, M.Cəfər, C.Baxış, B.Tahirbəyov, V.Qafarov, Elçin, V.Hacıyev, Ç.Qurbanov, N.Qasımoğlu, R.Novruzov və digər dilçi-ədəbiyyatşünaslar yazıçı-tərcüməçilər öz əsərlərində bu problemin yüksək ədəbi tərcümə meyarları çərçivəsində həllinin vacibliyini xüsusi olaraq vurğulamışlar. Daha səhih təəssürat yaratmaq məqsədilə tədqiqat işinin bu fəslə müvafiq: a) “PFDV-lərin tərcüməolunmazlıq” problemi”, b) “PFDV-lərin linqvistik mentallığının tərcümədə verilməsi”adlı yarım-fəsilərə ayrılaraq təqdim edilir. “PFDV-lərin tərcüməolunmazlıq” problemi”adlı ədəbi tərcümənin kateqorial problemləri içərisində ən çətinini dilin sabit semantik birləşmələrinin – FV-lərin tərcüməsidir. Cümlətipli FV-lərin metaforik universallıq və sabit struktur/denotat mənalılıq xüsusiyyətləri tərcümə zamanı güclü intellekt və erudisiya tələb edir. Y.Nayda “Tərcümə etmək elminə dair” tədqiqatında Bibliyanın spesifik tərcüməsi nümunəsində “tərcüməolunmazlığın” semantik interpretasiyasını, reseptorun (tərcüməçinin) nəzəri-referentiv, motivləşdirmə və linqvistik ötürmə metodlarını müzakirə edir və ilk dəfə olaraq transformativ ekvivalentlik, maksimal anlaşma, tərcümədə söz buraxma, artırma, dəyişdirmə kimi zəruri “texniki” üsulları təsbit edir. Kade və A.Noybertin araşdırmalarında “tərcüməolunmazlıq” problemi praqmatik-eksplisit metodologiyaya əsasən həll edilir və bu metod PFDV-lərə tətbiq prosesində də özünü yetərinə doğruldu.

PFDV-lərinin yanlış tərcüməsinin əsas və ilkin səbəblərindən biri onların mətnə ya klassik cümlələr ilə qarışdırılması, ya da düzgün seçilməməsidir. Digər bir səbəb isə, tərcüməçi tərəfindən frazeologizmlərin səthi dərk edilməsidir ki, bu da çox zaman əsas mənanın – mətnin təhrifinə gətirib çıxarır. Frazeologizmlərin tərcüməsində səhvə yol verməmək üçün tərcüməçi həm də dillərin məcazlar sistemini (təsvir və ifadə vasitələrini) dərinləndirən dərk etməli və onları maksimal dərəcədə təhrifsiz ifadə edə bilməlidir.

Beləliklə, məlum frazeoloji tərcümə metoduna görə FV-lər iki qrupa bölünür: I.Ekvivalentli frazeologizmlər; II.Ekvivalentsiz frazeologizmlər.

Ekvivalentli frazeologizmlərin də iki növü var: 1) tam frazeoloji ekvivalentləri olan frazeologizmlər, 2) natamam frazeoloji ekvivalentləri olan frazeologizmlər. Tam frazeoloji ekvivalentlər qrupuna dildə sayca çox az olan, semantika, leksik tərkib, qrammatik quruluş və bədii-üslubi çalarlıq baxımından İD (ilkin dil) frazeologizmləri ilə üst-üstə düşən TD (tərcümə dili) frazeologizmləri daxildir. Məs: “Faults are thicker where love is thin” (Məhəbbət boyuk olan yerdə, qusur boyuk olar. One half of the world doesn't know how the other half lives” (Toxun acdan xəbəri yox) Natamam frazeoloji ekvivalentlər qrupuna isə İD-də frazeoloji ekvivalentlərin tərkibinə bədiilik və məna baxımından qismən uyğun gələn TD frazeologizmləri daxildir. Tərcüməçi bu cür frazeologizmləri işlədərkən onların sabitlik və ekspressivlik əmsallarının nisbi bərabərliyini nəzərə alır.

Ekvivalentsiz frazeologizmlər hər bir dildə sayca daha çox olan frazeologizmlərdir. Bu tip frazeologizmlərin tərcüməsində daha çox bədiilik, ekspressivlik, məna emosionallığı baxımından çatışmazlıqlar olur. Belə məqamlarda analogi tərcüməyə üstünlük verilir, yəni ingilis dilində verilmiş frazeologizmlərin mənasını Azərbaycan dilində ifadə edə bilən ya tam, ya da qismən oxşar ifadələr əks etdirir. Ekvivalentsiz frazeologizmlərin tərcüməsinin aşağıdakı növlərinə diqqət yetirək: 1) *Təsviri tərcümə* – İD-də verilmiş frazeologizmin TD-də adekvat və ya analogi tərcüməsi mümkün olmadıqda təsviri tərcümə növündən istifadə olunur. Məs., “A drowning man will clutch at a straw; “A light purse is a heavy curse” (Pulsuzluq üz qaralığıdır) “Soft fire makes sweet malt” (Şirin dil ilanı yuvasından çıxarar) 2) *Antonim tərcümə*-orijinaldakı fikrin adekvat və ya təbii yolla tərcüməsinə deyilir. İD-də verilmiş frazeologizmlərin TD-yə antonim tərcüməsində inkar konstruksiyası təsdiqlə əvəz edilir: “Don't count your chickens until they're hatched” (Cücəni payızda sayarlar) *Hərfi tərcümə* – bu tərcümə növü ekvivalentsiz frazeologizmlərin milli-etnik xüsusiyyətlərini saxlamaq şərti ilə onların maksimal tərcüməsinə verir. Tərcümənin bu növünə orijinaldakı frazeologizmin TD-yə başqa yolla tərcüməsi mümkün olmadıqda müraciət edilir. Məs: “A cat with gloves catches no mice” (Əlcəklə pişik siçan tutmaz və s. 4) *Müstəraq tərcümə* – verilmiş frazeologizmin analogi tərcüməsi onun mənasını tam olaraq ifadə etmərsə, o zaman bu frazeologizmin analogi tərcüməsi müqayisə edilir.

⁵ Bakı Slavyan Universiteti. nigar@mail.ru

Tam frazeoloji ekvivalentlər qrupuna dildə sayca çox az olan, semantika, leksik tərkib, qrammatik quruluş və bədii-üslubi çalarlıq baxımından İD (ilkin dil) frazeologizmləri ilə üst-üstə düşən TD (tərcümə dili) frazeologizmləri daxildir. Məs: “Faults are thicker where love is thin” (Məhəbbət boyuk olan yerdə, qusur boyuk olar. One half of the world doesn't know how the other half lives” (Toxun acdan xəbəri yox) Natamam frazeoloji ekvivalentlər qrupuna isə İD-də frazeoloji ekvivalentlərin tərkibinə bədillik və məna baxımından qismən uyğun gələn TD frazeologizmləri daxildir. Tərcüməçi bu cür frazeologizmləri işlədərkən onların sabitlik və ekspressivlik əmsallarının nisbi bərabərliyini nəzərə alır. Məs., “There is a black sheep in every family” 5) **Paralel tərcümə** – tarixi mətnlərin tərcüməsi zamanı kalka tərcümə növü ilə yanaşı, paralel tərcümə növündən də istifadə olunur. Tərcümənin bu növündə verilmiş frazeologizmin bəzən qısa etnoqrafik şərh (mənbə, müəllif və s.) verilir. Bir çox hallarda frazeologizmlər tərcüməçi tərəfindən müəyyən dəyişikliklərə (okkazional) məruz qalır. Tərcümə zamanı yazıçıların məqsədyönlü şəkildə işlətdiyi frazeologizmlərə **sərbəst yazıçı frazeologiyası** deyilir. Təbii ki, bu da öz növbəsində dilin və ədəbiyyatın zənginləşməsinə xidmət edir.

Məlumdur ki, tərcümə geniş mənada beynəlxalq mədəniyyətlərəarası kommunikasiya müstəvisində bir dilin semantik kod işarəsinin digəri ilə əvəzlənməsi kimi anlaşılır. R.Yakobsonun “Tərcümənin linqvistik aspektləri barədə” əsərində tərcümənin dildaxili, dillərəarası və semiotiklərəarası növləri fərqləndirilir və ilk dəfə olaraq nəzəri dilçiliyin inkişafında tərcümənin mühüm əhəmiyyəti göstərilir.

Deməli, tərcümə prosesində orijinaldakı PFDV-lərin referentiv xüsusiyyətlərini saxlamaq üçün tərcüməçi: 1) İD və TD-də frazeologizmlərin ekvivalentlik dərəcəsini müqayisə etməli, yəni “transdillə sinonimlərdən” düzgün istifadə etməli; 2) xalqların tarixi-etimoloji xüsusiyyətlərini bilməli və müəllifin ideya-dil manerasını anlamalı; 3) ədəbi tərcümə metodlarından səmərəli istifadə etmək bacarığına malik olmalı; 4) müvafiq lüğətlərdən düzgün istifadə etməlidir. A.D.Şeytser “Tərcümə nəzəriyyəsi” əsərində bildirir ki, maksimal tərcümə vahidini təyin edən elmi qənaətə əsasən, minimal tekstlərin (minimalizmlər) forma-məzmun mahiyyətini və linqvistik parametrlərini asanlıqla müəyyən etmək mümkündür.

Fikrimizcə, aforizmlərin analogi keyfiyyətləri bu meyarlar vasitəsilə müqayisə edilsə, ortaya olduqca maraqlı nəticələr çıxı bilər. Belə ki, bədii tərcümə nəzəriyyəsinə görə, maksimal tərcümə vahidi mətn götürülürsə, o zaman aforizmlər cümlə qismində frazeoloji hipermətn amilindən və onun tərcümə məsələlərindən bəhs etmək lazım gəlir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Seyidov M.M. Rusca-azərbaycanca izahlı hərbi terminlər lüğəti.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I cild, Bakı: Elm, 1956.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild, Bakı: Elm, 1956.
4. Kazımov Q. Mütəsir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2000.
5. Məhərrəmli Q. Kino televiziya-radio terminləri (izahlı lüğət). Bakı, 2002.

Açar sözlər: tərcümə nəzəriyyəsi, dilçilik, frazeoloji ekvivalentlər

Key words: theory of translation, linguistics, phraseological equivalents

Ключевые слова: теория перевода, лингвистика, фразеологические эквиваленты.

Summary

The important ways and methods of transferring phraseological units from source language into target one are considered in the article. The national and cultural features put in the phraseological unit often becomes the difficult phenomenon throughout the translation of a figurative steady turn from original language into language-analog. The phraseological picture of the world occurring in consciousness of one language community does not always coincide with attitude of another community. To search an acceptable option of understanding in case of contact of different cultures the translator resorts to methods of the descriptive interpretation which systematization is a task of this article. The significance of a translator's opinions during translation is also emphasized in the given article. The aim of the article is to understand which problems could be connected with the translation of phraseological units, and how to translate phraseological units. The world of Modern English phraseological expressions is so grand and various that every aspect of its study is worth of due regard.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Резюме

В статье рассматриваются важные пути и способы перевода фразеологических единиц из исходного языка в целевые. Национальные и культурные особенности, входящие в фразеологическую единицу, часто становятся сложным явлением на протяжении всего перевода образного устойчивого перехода от исходного языка к языковому-аналогу. Фразеологическая картина мира, происходящая в сознании одного языкового сообщества, не всегда совпадает с отношением другого сообщества. Чтобы найти приемлемый вариант понимания в случае общения разных культур, переводчик прибегает к методам описательной интерпретации, систематизация которого является задачей этой статьи. В данной статье также подчеркивается значение мнений переводчика при переводе. Цель статьи - понять, какие проблемы могут быть связаны с переводом фразеологических единиц и как перевести фразеологические единицы. Мир современных английских фразеологических выражений настолько грандиозен и разнообразен, что каждый аспект его исследования заслуживает должного внимания.

Рәyçй: dos. F.F.Əliyeva